

دومین همایش ملی تحقیقات میان رشته‌ای
در مدیریت و علوم انسانی – ۲۱ شهریور ۱۴۰۰

تحلیلی بر مبانی حقوقی و تأثیرات دادرسی الکترونیک در نظام حقوقی ایران

قسمت دوم

سیدسجاد خالویی نقتی

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی
دانشگاه ولیعصر رفسنجان (عج)، کرمان، ایران

لیلا سادات طباطبایی

دانشجوی کارشناسی حقوق
دانشگاه ولی عصر رفسنجان (عج)، کرمان، ایران

عملکرد دادرسی الکترونیک

در حوزه حقوقی و کیفری

روند الکترونیکی کردن مراحل دادرسی از اوایل دهه هشتاد شمسی شروع شد که نتیجه آن راهاندازی سامانه عدل ایران است که نرم‌افزارهای مختلفی را در برمی‌گیرد که مهم‌ترین آن سیستم مدیریت پرونده قضایی است که از طریق آن علاوه بر مکانیزه شدن امور اداری دستگاه قضایی برخی خدمات قضایی از قبیل ارائه دادخواست پیگیری پرونده و ابلاغ نیز به صورت الکترونیکی و اینترنتی به مردم ارائه می‌شود. اما با وجود اینکه جلسه دادرسی یکی از مهم‌ترین مراحل دادرسی است در این مطالعات و کارهای انجام شده جایگاه مناسبی پیدا نکرده است و هنوز قانونی درباره شکل‌گیری جلسه دادرسی قانون تجارت الکترونیک داده پیام امضاء الکترونیکی و ابلاغ الکترونیکی و اسناد الکترونیکی را به رسمیت شناخته و کمک شایانی در این زمینه کرده است. (افخمی، ۱۳۹۱) و واقع فناوری‌های مدرن الکترونیکی جایگاه ویژه‌ای در زندگی روزمره بشر پیدا کرده است. این فناوری‌ها از یک می‌تواند به عنوان ابزارهایی در دست مجرمان و تبهکاران قرار گیرد و ارتکاب جرم را تسهیل کند و از سوی دیگر پلیس و سیستم عدالت کیفری نیز از این ابزارها برای کشف جرم و شناسایی مجرمان و جمع‌آوری دلایل و مدارک علیه آنان استفاده می‌کنند و دلایل علمی که از این طریق به دست می‌آید در ردیف محکمه پسندترین دلایل و مدارک به شمار می‌روند در عصر حاضر فناوری اطلاعات و ارتباطات منجر به دگرگونی ایجاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی شده است. استفاده‌های خلاقانه از ابزارهای فناوری اطلاعات به‌خصوص اینترنت به‌عنوان شاخص‌ترین نماد عصر اطلاعات منجر به افزایش رفاه جامعه بشری صرفه‌جویی در وقت و هزینه تسهیل روند انجام فعالیت‌ها و دستیابی آسان به اطلاعات گوناگون شده است به عبارت دیگر به لطف این فناوری محدودیت‌های زمانی و مکانی به طرز شگرفی تقلیل یافته است. دادرسی و رسیدگی به دعای و جرایم یکی از ارکان مهم و حاکمیتی در جوامع و شهرهای مرسوم است. به همین لحاظ ارائه این خدمات به صورت الکترونیک نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شهروندان انتظار دارند خدمات قضایی با سرعت و سهولت و با حداقل نیاز به حضور فیزیکی در اختیار ایشان قرار گیرد راهاندازی این سیستم نه تنها موجب افزایش کارایی و بهره‌وری دادگاه‌ها می‌شود، بلکه دسترسی طرفین پرونده به فرآیند دادرسی و اطلاعات پرونده‌ها را نیز تسهیل می‌کند.

اهمیت خدمات الکترونیک قضایی و رضایتمندی شهروندان

کاهش ورود پرونده‌ها هم می‌تواند با ترویج صلح و سازش از طریق شوراهای حل اختلاف رقم بخورد و هم می‌توان در بدو شکل‌گیری پرونده در دفاتر خدمات الکترونیک قضایی مردم را از ثبت شکایت در موضوعات جامعه بشری صرفه‌جویی در وقت و هزینه تسهیل کرد. کاهش مراجعه‌های مردم به دستگاه قضایی تسریع در رسیدگی به پرونده‌ها شفاف‌سازی فرآیندهای رسیدگی و افزایش کارآمدی دستگاه قضایی از جمله محاسن شکل‌گیری دفاتر است. دفاتر خدمات الکترونیک قضایی به راه‌هایی مختلف می‌توانند یار و مددکار دستگاه قضایی باشند؛ راهنمایی کامل و جامع مراجعین در تنظیم شکوائیه و دادخواست برای احقاق حق مظلوم و همچنین تشکیل صحیح دقیق محکم و مستند پرونده برای ورود

به فرآیند دادرسی و جلوگیری از تنظیم دادخواست‌ها و شکوائیه‌های واهی که همه این موارد در افزایش سرمایه اجتماعی قوه قضاییه تأثیر مثبت دارد. از کارکردهای مثبت دفاتر خدمات الکترونیک قضایی این است که دسترسی مردم و مراجعین به دفاتر هم از نظر مسافت و هم از لحاظ سرعت عمل بیشتر می‌شود همچنین از مراجعه مستقیم مردم به شعب و مراجع قضایی هم جلوگیری خواهد کرد. او می‌گوید: از آنجا که کارشناسان دفاتر خدمات الکترونیک تحصیل کرده حقوق و صاحب تجربه عملی در امور استاد قضایی و دفتری هستند دقت لازم را در تنظیم دادخواست و تکمیل ضمایم داشته و همین امر موجب شده که بعد از ثبت دادخواست کمتر با نقص دفتر مواجه شوند و موجبات رسیدگی در همان جلسه اول فراهم گردد؛ اما هزینه بر بودن طرح دعای از طریق دفاتر خدمات الکترونیک قضایی را به‌عنوان یکی از عوامل ناراضیانی مراجعین است و در واقع مشارکت مردم در توسعه خدمات قضایی با نظارت دستگاه قضایی از کارکردهای مثبت این دفاتر است. (نوش‌آبادی ۱۳۹۱) از آنجا که دفاتر خدمات الکترونیک قضایی گام مؤثری در افزایش و بهبود خدمات به شهروندان است، آرامش دهی، وقار و همیاری با مردم در دفاتر خدمات الکترونیک به‌عنوان خط مقدم در دستگاه قضا در روحیه توجیه‌پذیری و رضایتمندی مردم تأثیر گذار خواهد بود. دستگاه قضا با ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی از تراکم و ازدحام جمعیت و رفت و آمد مردم در محاکم قضایی جلوگیری کرده است و با راهاندازی این دفاتر در ارائه خدمات دستگاه قضایی به مردم و درخواست‌ها و پرونده‌ها تسریع شده است.

سابقه خدمات الکترونیک قضایی در حقوق ایران

تجربه نشان داده است که راهاندازی و توسعه سیستم مدیریت پرونده قضایی در کشورهای مختلف با دشواری‌های زیادی همراه بوده است. دلیل این امر آن است که دستگاه قضایی با توجه به ماهیت وظایف خود که همان اجرای عدالت است، همواره سازمانی محافظه‌کارتر و در برابر تغییرات مقاوم تر جلوه می‌نماید از این‌رو هرگونه تغییری در این سازمان نیازمند صرف هزینه و زمان زیاد خواهد بود و وجود این در کشورهای پیشرفته از سال‌ها قبل این‌رود آغاز شده و به نتایج قابل قبولی رسیده است. تاریخچه ورود فناوری اطلاعات به دستگاه قضایی ایران کمی قابل تامل است سال ۱۳۵۲ بود که تعدادی دستگاه ورود اطلاعات جهت ارتباط دفتر آمار و خدمات ماشینیه با سازمان بودجه از طریق تلفن اختصاصی خریداری و مستقر شد اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا سال ۱۳۶۸ ورود اطلاعات متهمان با استفاده از Main Frame استخراج و به صورت جزوه تکثیر و مورد استفاده قرار می‌گرفت.

از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۷۸ با مدیریت قوهقضاییه سایت رایانه‌های بزرگی در دفتر آمار و خدمات ماشینیه نصب و راهاندازی شد. سیستم طراحی شده از کامپیوتر سازمان تأمین اجتماعی بر روی کامپیوترها نصب شد و سیستم آمار و پرسنلی و سیستم دیوان عدالت اداری و دیوان عالی کشور به صورت آنلاین با مرکز کامپیوتر در ارتباط بودند. در سال ۱۳۷۸ شورای عالی انفورماتیک قوهقضاییه زیرمجموعه ستاد قوهقضاییه تشکیل و دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم (دفتر آمار و خدمات ماشینیه سابق) زیرمجموعه شورای مذکور قرار گرفت که کل مصوبات شورای عالی انفورماتیک قوهقضاییه پس از تصویب توسط دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم اجرا می‌شد. در سال ۱۳۸۲ با تغییر چارت سازمانی دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم به‌عنوان معاونت دفتر فنی و مهندسی زیرمجموعه معاونت اجرایی قوهقضاییه فعالیت‌های خود را ادامه داد و در همان سال پس از تغییر مجدد چارت سازمانی قوهقضاییه، دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم به دفتر آمار و انفورماتیک قوهقضاییه تغییر نام داد و زیرمجموعه معاونت حقوقی و توسعه قضایی قرار گرفت و همچنین شورای عالی انفورماتیک

هم با تغییر نام شورای فناوری اطلاعات و ارتباطات در معاونت مذکور ایجاد گردید و مصوبات شورای مذکور توسط دفتر آمار و انفورماتیک به مرحله اجرا گذاشته شد.

پس از آن در سال ۱۳۸۷ تشکیلات دفتر آمار و انفورماتیک با تصویب رئیس قوهقضاییه تغییر و به دفتر آمار و فناوری اطلاعات و ارتباطات قوهقضاییه تغییر نام پیدا کرد. پس از پایان دوره دوم ریاست قوهقضاییه و انتصاب آیت‌ا.. صادقی لاریجانی به سمت ریاست قوهقضاییه و توجه وی به حوزه فناوری اطلاعات دفتر آمار و فناوری اطلاعات با ارتقا جایگاه به مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوهقضاییه تغییر نام پیدا کرد و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمید شهریاری به‌عنوان رئیس مرکز آمار و فناوری اطلاعات منصوب شد. از سال ۱۳۸۹ فاز جدیدی از تحول فناوری اطلاعات در قوهقضاییه آغاز شد و آرام آرام رایانه قضات روشن شده و شهروندان طعم شیرین عدالت الکترونیکی را چشیدند بهمن ماه سال ۱۳۹۱ بود که فاز نخست خدمات الکترونیک قضایی در دفاتر پیشخوان قضایی ایجاد شد. حالا پس از گذشت ۴ سال حدود ۱۶۰ دفتر ارائه خدمات الکترونیک قضایی در سراسر کشور فعال بوده و خدمات الکترونیک متعددی به شهروندان ارائه می‌کنند. در کنار این خدمات مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه سامانه‌های سمپ سجا سنا ثناء تناد و... را طراحی و ایجاد نموده که آخرین آن سامانه ابلاغ الکترونیک قضایی است.

امروز به سادگی می‌توان از طریق سامانه‌های طراحی شده مدیریت پرونده‌های قضایی ثبت‌نام الکترونیکی طرفین دعوا، نظارت الکترونیکی پرونده‌ها سجل کیفری

از آنجا که دفاتر خدمات الکترونیک قضایی گام مؤثری در افزایش و بهبود خدمات به شهروندان است. آرامش دهی، وقار و همیاری با مردم در دفاتر خدمات الکترونیک به‌عنوان خط مقدم در دستگاه قضا در روحیه توجیه‌پذیری و رضایتمندی مردم تأثیر گذار خواهد بود. دستگاه قضا با ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی از تراکم و ازدحام جمعیت و رفت و آمد مردم در محاکم قضایی جلوگیری کرده است و با راهاندازی این دفاتر در ارائه خدمات دستگاه قضایی و رسیدگی به درخواست‌ها و پرونده‌ها تسریع شده است

الکترونیکی ثبت مشخصات متهمین ردیابی متهمان با دستبندهای الکترونیک، تحلیل و نقد آرای قضایی ثبت اختراعات و علائم تجاری و امور ثبتی پیگیری آخرین وضعیت پرونده و غیره را از طریق اینترنتی و شبکه انجام داد. هر چند اجرای این خدمات در برنامه پنجم و ششم توسعه کشور تأکید شده اما خدا حافظی قوهقضاییه با خدمات دستی الکترونیکی شدن پرونده‌ها نیازمند زیرساخت‌های تخصصی و تأمین هزینه است که در این امور رایانه و مدیریت سیستم (دفتر آمار و خدمات ماشینیه سابق) زیرمجموعه شورای مذکور قرار گرفت که کل مصوبات شورای عالی انفورماتیک قوهقضاییه پس از تصویب توسط دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم اجرا می‌شد. در سال ۱۳۸۲ با تغییر چارت سازمانی دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم به‌عنوان معاونت دفتر فنی و مهندسی زیرمجموعه معاونت اجرایی قوهقضاییه فعالیت‌های خود را ادامه داد و در همان سال پس از تغییر مجدد چارت سازمانی قوهقضاییه، دفتر امور رایانه و مدیریت سیستم به دفتر آمار و انفورماتیک قوهقضاییه تغییر نام داد و زیرمجموعه معاونت حقوقی و توسعه قضایی قرار گرفت و همچنین شورای عالی انفورماتیک

ضرورت الکترونیک شدن دادرسی

استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین در دادرسی‌ها به‌طور کلی به دو دلیل ضرورت دارد.

(الف) صرفه‌جویی در وقت انرژی و هزینه‌ها

تا به امروز احقاق حق در دادگستری مبتنی بر مبادلات کاغذی و مراجعه حضوری طرفین ذی نفع بود و مراجعه‌کنندگان برای طرح دعوا، اعتراض به آراء ثبت لوایح و انجام استعلام‌ها آگاهی از وضعیت پرونده و... باید ساعات‌ها منتظر باشند و در نهایت حتی ممکن است کارهایشان به روزهای بعد هم موکول شود و این مستلزم صرف وقت و انرژی است که این انرژی هم شامل استفاده از حامل‌های انرژی نظیر بنزین گاز و... می‌شود و هم می‌تواند به معنای صرف نیرو و توان در راهروهای دادگستری به جای به کارگیری آن در راستای کار و تخصص باشد. (زر کلام ۱۳۹۱) این در حالی است که دادرسی الکترونیکی موجب تسریع فرآیندهای رسیدگی بدون نیاز به حضور فیزیکی اصحاب دعوا می‌شود. در نتیجه میزان رضایت مندی افراد از دستگاه‌های قضایی بالا می‌رود با دادرسی الکترونیکی نه تنها حضور فیزیکی افراد کاهش می‌یابد بلکه استفاده از کاغذ در فرآیند رسیدگی نیز به حداقل ممکن رسیده و در نتیجه نیاز به فضای فیزیکی برای ذخیره‌سازی پرونده‌ها نیز کاهش پیدا می‌کند به علاوه الکترونیکی شدن روند دادرسی امکان پیگیری از راه دور پرونده ایجاد می‌شود و این امر در کاهش هزینه و زمان دادرسی بسیار مهم است چرا که مطالعات ثابت کرده که بیش از نیمی از مراجعات حضوری شهروندان به دادگستری جهت پیگیری هاست.

(ب) کاهش اطلاع دادرسی با دسترسی آسان و فوری به عدالت

همه جوامع از طولانی شدن روند رسیدگی به پرونده‌ها و تحقق عدالت دیر هنگام بیزارند. امروزه اطلاع دادرسی یکی از شایع‌ترین مسائلی است که به‌عنوان یک بحران در دستگاه‌های قضایی کشور مطرح است و بسیاری از افراد به دلیل اطلاع دادرسی از اقامه دعوی دوری می‌کنند در واقع رفت و آمدهای مکرر به شعب دادگاه و لوابح و دستورات قضایی متعدد و نظیر آن از مصادیق تحمل هزینه بر جامعه است به علاوه این طولانی بودن فرآیند رسیدگی به دعای و شکایت موجب ناراضیانی عمومی و کاهش اعتماد به دستگاه قضایی و انتظامی تراکم کار در محاکم قضایی خستگی عوامل انسانی کم رنگ شدن عدالت و امنیت، کاهش قاطعیت و اقتدار قوهقضاییه می‌شود. (کوشا و همکاران، ۱۳۸۷) اما گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین در حوزه‌های قضایی و به دنبال آن دادرسی مجازی به نحو مؤثرتری از طولانی شدن پروسه دادرسی کاسته است و بدون تردید الکترونیکی شدن دادرسی‌ها می‌تواند به صورت قابل ملاحظه‌ای از مدت زمان رسیدگی به دعای بکاهد و به روند احقاق حق سرعت دهد؛ بنابراین دادرسی مجازی از اطلاع دادرسی جلوگیری می‌کند و احقاق حقوق مردم را در زمان کوتاه تری ممکن می‌سازد. (زر کلام ۱۳۹۱) ناکارآمدی روش‌های سنتی و مرسوم ابلاغ اوراق قضایی و یابگانی پرونده‌ها یکسان عمل نشدن به آیین دادرسی در سطح کشور به دلیل عدم وجود نظارت کارآمد و سلیقه‌ای عمل کردن قضات ناتوانی در تهیه گزارش‌های مختلف مورد نیاز مدیران عالی و میانی قوهقضاییه و ارائه آمارها و اطلاعات واقعی و مهمتر از همه وجود ضعف نیروهای انسانی از نظر کمی و کیفی در جوابگویی به نیازها و سؤالات و ابوابرجوع و ضعف سیستم دسترسی اربابرجوع به اطلاعات پرونده ضعف جوابگویی واحدها به اربابرجوع در رابطه با پرونده و به‌طور کلی ضعف ابزار و اطلاع‌رسانی در رابطه با نیازهای اربابرجوع از جمله مشکلات پیرامون اطلاع‌رسانی به اربابرجوع است که با استفاده از فناوری مناسب در این زمینه و الکترونیکی شدن دادرسی بسیاری از این مشکلات حل می‌شود. بنابراین با توجه به مطالب گفته شده الکترونیکی شدن دادرسی ضروری‌ترین مسئله ایست که در قوهقضاییه باید به آن پرداخته شود چرا که با دادرسی الکترونیکی بسیاری از مشکلات موجود در سیستم قضایی کشور ما حل می‌شود.

بررسی مزایا و معایب جلسه دادرسی الکترونیک

جلسه دادرسی الکترونیکی از مفاهیمی نوپه‌وری است که تا به حال نه در عرصه عمل به کار گرفته شده و نه در حوزه نظری مورد کنشاک پژوهشگران قرار گرفته است از این‌رو هر آنچه تا به حال گفته شد زمانی دارای ارزش است جلسه می‌کند که مزایا و معایب این جلسات بررسی شده و به این نتیجه برسیم که مزایای این نوع جلسات فراوان و معایب آن اندک است مسئولیت متولیان این امر در پی اجرا کردن آن بروند و عالمان و محققان راجع به این قضیه تحقیقات به عمل آورند؛ بنابراین بحث مزایا و معایب این نوع جلسات از مباحث مهم و اساسی است که در ذیل آورده می‌شود.

مزایای جلسه دادرسی الکترونیکی

جلسه دادرسی الکترونیکی مزایای بسیاری دارد. این مطلب از جایگاهی که برای این نوع دادرسی در مباحث گذشته مطرح کرد. نمایان است اما طرح بحثی از جزئیات از یک گفتار و جداگانه نیز ضروری است.

الف: کاهش اطلاع دادرسی

یکی از مهم‌ترین مشکلات سیستم قضایی و دادرسی کشورمان در حال حاضر اطلاع دادرسی است طولانی بودن فرآیند رسیدگی دستگاه‌های قضایی و انتظامی می‌گردد. در واقع از جمله ویژگی‌های یک آیین و نظام دادرسی مطلوب این به دعای و شکایات در وهله اول موجب ناراضیانی عمومی و کاهش اعتماد به است که اطلاع دادرسی کاسته شود یکی از مواردی که تا حد زیادی در اطلاع جریان دادرسی مؤثر است. جلسه دادرسی و تجدید جلسات است. نوع نظام دادرسی ما که دادرسی اختصاری است نیز به این قضیه دامن میزند چرا که در دادرسی اختصاری تشکیل جلسه الزامی است و همین امر باعث ازدحام افسار در دادگاه‌ها شده و در نتیجه موجبات اطلاع دادرسی را فراهم آورده است. در عین حال دادرسی عادی نیز معایب خودش را داشت و در نهایت به این نتیجه رسیدیم که اجرای شدن جلسه دادرسی الکترونیکی مناسب‌ترین راه در وضعیت فعلی است. اولین موردی که به کاهش اطلاع دادرسی کمک به سزایی می‌کند این است که با الکترونیکی شدن جلسه دادرسی اسناد و اصول نیز به‌طور الکترونیکی بایستی ارائه شود؛ بنابراین در این جلسات به اصول اسناد دسترسی صاحب سند به اصل سند در صورت درخواست صاحب سند، دادگاه مهلتی را برای ارائه اصل سند تعیین می‌کند در اصطلاح باید از دادگاه استمهال کرد. این تأخیر در رسیدگی در دادرسی اختصاری نیز وجود دارد. (مساده ۱۹۶ قانون آیین دادرسی مدنی) اسامد صورتی که تشکیل جلسه دادرسی الکترونیکی اجرائی شود این مشکل حل می‌شود چرا که در جلسه دادرسی الکترونیکی ارائه اصول استناد به شیوه سنتی لازم نیست و اسنادی که اصلتا به شکل الکترونیکی تنظیم شده‌اند اصل آن‌ها در همان جلسه دادگاه از طریق ارسال الکترونیکی قابل ارائه است. برای انجام بسیاری از امور مربوط به دادرسی مهلت‌هایی تعیین شده است که تعیین این مهلت وابسته به مسافرت طرفین نسبت به دادگاه است. برای مثال تمامی مواعید برای اشخاص مقیم خارج از کشور لاقلاً ۲ ماه است. یکی از مهلت‌هایی که به‌طور مستقیم موجب مدنی در صورتی که خواهان از دادگاه بخواهد که گواه این دادرسی مدنی برای احضار گواه یک مهلت قانونی تعیین شده است مطابق ماده ۲۴۳ قانون آیین دادرسی مدنی در صورتی که خواهان از دادگاه بخواهد که گواه را احضار کند برگ احضار باید حداقل یک هفته پیش از زمان حضور ابلاغ شود. اختصاص مهلت به گواه این جهت است که بتواند خود را به محل دادگاه برساند. همین اندازه فرصت موجب تأخیر در امر دادرسی می‌شود؛ اما اطلاع دادرسی به دلیل این مهلت‌ها در جایی نمود بیشتری پیدا می‌کند که یکی از طرفین پرونده در خارج از کشور اقامت دارد. این در حالی است که با تشکیل جلسه دادرسی الکترونیکی بخش عمده از مهلت‌ها می‌تواند کاهش یابد.

